

P. Biletskyi. Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University foreign entrepreneurs participation in food industry enterprise development of Podillia province in the second part of the 19th century – at the beginning of the 20th century. The article deals with the foreign entrepreneurs participation in food industry enterprise development of Podillia province in the second part of the 19th century – at the beginning of the 20th century. It also considers the ways of foreign capital investment into food industry enterprises, material and technical basis development, organization of work by foreign experts.

Key words: Podillia province, foreign subject, food industry, brewing, distillation, windmill industry, flour-grinding enterprises.

Отримано 05.08.2014 р.

УДК 94(77.43) "1918": 373.014

О. Завальнюк

ЗУСИЛЛЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ІЗ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЗА ГЕТЬМАНАТУ (ТРАВЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 р.)

О. Завальнюк. Зусилля подільської інтелігенції із творення української загальноосвітньої школи за гетьманату (травень-грудень 1918 р.). На основі архівних і опублікованих джерел, а також праць українських істориків досліджується багатогранна діяльність інтелігентних сил Подільського краю, спрямована на творення української школи, з одного боку, через поступову українізацію уже існуючих освітніх закладів, а з другого, через відкриття земством, «Просвітами» та іншими організаціями нових шкіл з українською мовою навчання. Процес становлення нової системи загальної освіти висвітлюється через аналіз різних її ланок – нижчої і вищої початкової та середньої школи, забезпечення їх належними педагогічними кадрами через систему перепідготовки на літніх українських учительських курсах, влаштованих земськими структурами за відповідними програмами Міністерства освіти і мистецтва Української держави, забезпечення їх приміщеннями, фінансовим ресурсом, україномовною навчально-методичною літературою, яка видавалася як на загальнонаціональному (з державного бюджету), так і місцевому рівні (переважно на кошти губернського і повітових земств). Подається статистика шкільної мережі загалом і реформованих закладів освіти, зокрема, яка дає змогу встановити реальні здобутки українізації за відкритої протидії з боку певних педагогічних колективів середніх навчальних закладів і частини батьківської громадськості. З'ясовано імена найбільш діяльних представників української інтелігенції, які доклали найбільших зусиль до реалізації цієї справи.

Ключові слова: подільська інтелігенція, нижча початкова школа, вища початкова школа, гімназія, навчальні плани, учителі, Міністерство освіти і мистецтва, подільський губернський комісар освіти, земські діячі, українізація, літні українські учительські курси, україномовна навчальна література.

А. Завальнюк. Усилия подольской интеллигенции по созданию украинской общеобразовательной школы при гетманате (май-декабрь 1918 г.). На основе архивных и опубликованных источников, а также работ украинских историков исследуется многогранная деятельность интеллигентных сил Подольского края, направленная на создание украинской школы, с одной стороны, путем постепенной украинизации уже существующих образовательных заведений, а с другой, путем открытия земством, «Просвитами» и другими организациями новых школ с украинским языком обучения. Процесс становления новой системы общего образования выясняется благодаря анализу различных ее звеньев – нижней и высшей начальной и средней школы, обеспечение их соответствующими педагогическими кадрами через систему переподготовки на летних украинских учительских курсах, устроенных земскими структурами по соответствующим программам Министерства просвещения и искусства Украинского государства, обеспечение их помещениями, финансовым ресурсом, украиноязычной учебно-методической литературой, которая издавалась как на общенациональном (из государственного бюджета), так и на местном уровне (преимущественно на средства губернского и уездных земств). Приводится статистика школьной сети в целом и реформированных учебных заведений, в частности, которая позволяет установить реальные достижения украинизации в условиях открытого противодействия со стороны определенных педагогических коллективов средних учебных заведений и части родительской общечужденности. Выяснено имена наиболее деятельных представителей украинской интеллигенции, которые приложили максимальные усилия к реализации этого проекта.

Ключевые слова: *подольская интеллигенция, низшая начальная школа, высшая начальная школа, гимназия, учебные планы, учителя, Министерство просвещения и искусства, Подольский губернский комиссар просвещения, земские деятели, украинизация, летние украинские учительские курсы, украиноязычная учебная литература.*

Сучасна Україна переживає дуже складний і відповідальний період, пов'язаний з європейським вибором дальшого шляху розвитку. Однією із сфер суспільного життя, яка потребує серйозного реформування і запровадження більш досконалих стандартів, є освіта. Рух до більш якісної і ефективної освітньої системи із врахуванням європейського досвіду дасть можливість з часом вивести її на вищий якісний рівень. Утім це зовсім не означає, що вітчизняна освіта має сліпо копіювати зміст і риси аналогічної галузі із країн Європи. Важливою і надалі залишатиметься її національна складова, яка формувалася упродовж тривалого історичного періоду, і зокрема в добу Української держави Павла Скоропадського, коли було напрацьовано корисний досвід, зокрема комплекс підходів до розв'язання проблеми відповідності освітньої системи інтересам і запитам української нації, що не втратив актуальності і в наш час.

Дослідники приділили цій проблемі значну увагу. Зокрема, на загальноукраїнському матеріалі в контексті усієї революції загалом чи гетьманського періоду, зокрема, її ґрунтовно досліджували С. Постернак¹, Д.І. До-

рошенко², О.П. Машевський³, Н.Ю. Ротар⁴, А.М. Боровик⁵, Л.Д. Березівська⁶, Д.Ф. Розовик⁷ та ін. Національній освіті в Подільському регіоні присвятили у тій чи іншій мірі свої праці Е.М. Мельник⁸, А.П. Антонішен⁹, О.М. Кравчук¹⁰, О. Алтухова¹¹, В.В. Коваль¹². Деякі автори намагаються подати цей процес як ледь не автоматичний, після прийняття відповідних рішень в освітньому відомстві держави чи на регіональному рівні. Тому, попри висвітлення різних складових освітніх процесів на Поділлі за гетьманування Павла Скоропадського, роль української інтелігенції у творенні масової школи в краї ще до кінця не з'ясована. Це і зумовило вибір теми статті, яка має на меті дати цілісну картину діяльності діячів з педагогічною та іншою освітою в царині дальшого розвитку загальноосвітньої школи на засадах національної ідеї, через українізацію її внутрішнього життя у всіх найважливіших складових.

Держава гетьмана Павла Скоропадського зробила чималий внесок у справу національно-культурного відродження українців. Це стосувалося, зокрема, реформи освітньої галузі, в результаті якої зміцнився її український сегмент. Ініціатором і рушійною силою цих перетворень була інтелігенція – носій і захисник української ідеї та культури, творець різноманітних національно-культурних проектів в інтересах молоді української нації.

Гетьманський переворот активна частина подільських патріотів, до яких належала значна частина учительства, сприйняла як крок назад у державно-політичному розвитку країни. Не випадково, вже у травні 1918 р. опозиційний Український Національно-Державний Союз у «Меморіалі», поданому Павлу Скоропадському, протестував, зокрема, проти такої політики, за якої «державна мова, що потребує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денационалізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керівництва освітою»¹³.

За Д.І. Дорошенком, ситуація у тодішній школі і справді була непростою. «...До українізації школи на Україні треба було ставитись дуже обережно й тактовно. Не можна було самими декретами заводити українську мову в школі, бо ці декрети все одно зоставалися б на папері: треба було дати змогу самим учителям опанувати мову, підготуватися до викладів нею, наставити всі потрібні підручники, установити термінологію і т.д.». За таких умов, на переконання міністра освіти Української держави, відкривалася можливість «творення ... нових українських шкіл і повільної українізації вже існуючих шкіл російських»¹⁴.

В Подільському краї проблема українізації освітньої сфери за Центральної Ради вирішувалась поступово. Наприкінці 1917 р. тут українськими стали 71 нижча (НПШ) і вища початкова (ВПШ) та 8 середніх шкіл¹⁵. За свідченням Ю.О. Щириці, який у травні 1918 р. зробив огляд

українізованих шкіл, найкраще справа виглядала із НППШ, де діти навчалися читати і писати рідною мовою досить швидко¹⁶. Утім загальне становище було досить складним – основний масив навчальних закладів працював, як і раніше, за старими нормами, так і не зазнавши відповідного реформування. Розв'язанням цієї проблеми опікувалися два центри: 1) державний, представлений губернським комісаром освіти Ю.О. Щирицею (викладач Вінницького учительського інституту) та його підлеглими – повітовими комісарами освіти і 2) громадський або самоврядний, представлений губернським (з кінця квітня 1918 р. головою Подільської губернської народної управи став колишній губернський комісар освіти В.К.Приходько (за освітою юрист) і повітовими земствами. Обидва центри об'єднали найбільш діяльну і патріотичну частину подільської інтелігенції, передусім учителів державних і громадських шкіл, кооператорів, які, вболіваючи за долю України та її культуру, діяли у правовому полі і відкрито не виступали проти гетьманського режиму.

Вони були свідомі того, що для повноцінної українізації шкіл у найближчий час треба підготувати велику кількість педагогічних працівників. Тож вже у травні 1918 р. Ю.О. Щириця звернувся до Міністерства освіти з пропозицією відкрити при Вінницькому учительському інституті на базі середньої освіти однорічні педагогічні курси з підготовки кадрів для вищої початкової школи, підвів під цей проєкт відповідне обґрунтування. Керівництво відомства відгукнулося на цю ініціативу оперативно і цілком позитивно, відпустивши на її початкову реалізацію 28200 крб. В результаті уже 15 червня Вінницькі педагогічні курси розпочали свою роботу¹⁷. За кілька днів до їх відкриття міністр освіти М.П. Василенко надіслав усім губернським старостам циркулярного листа, у якому застеріг місцеву владу від втручання у роботу дозволеної міністерством інституції з підготовки педкадрів і наголосив на потребі «прихильніше відноситися до курсів»¹⁸.

Подільське земство активно взялося за проведення короткотермінових (літніх) курсів з підготовки учителів, які мали відповідні права на педагогічну діяльність, але достатньо не володіли літературною українською мовою для викладання у найбільш масовій школі – нижчій початковій, а також середній. З цією метою губернська народна управа організувала у Вінниці 14-16 травня 1918 р. нараду за участю 30 представників земських та шкільних управ регіону, які висловилися за те, щоб після завершення навчального року провести 5-тижневі учительські курси (їх робочою мовою мала бути українська) в повітових містах. На утримання кожного курсиста вони просили земство виділити по 100 крб.¹⁹. І хоча земський бюджет регіону був небагатий, кошти на проведення курсів знайшли. Завдяки виділеням губернською управою 12000 крб., а також сумарно 63 тис. крб. Брацлавською, Вінницькою, Гайсинською і Кам'янецькою повітовими управами, у червні-серпні 1918 р. вдалося провести такі заходи у Вінниці (для учителів середніх шкіл і ВППШ), Кам'янці-Подільському

і Гайсині (для учителів НППШ). У серпні працювали курси у Могилеві-Подільському, на які прибули учителі із двох повітів – Ямпільського і Могилівського. Слухачі отримали можливість більш-менш достатньо розібратися у змісті та його україномовному викладанні з таких предметів, як українська мова і література, історія і географія України, арифметика, огляд сільського господарства, термінологія з усіх предметів. Також повідомлялися основи школознавства і принципів організації та діяльності нової української школи²⁰.

Утім не всі учителі, які повинні були пройти відповідну підготовку через літні українознавчі курси, змогли виконати відповідне розпорядження. Чимало національно свідомих педагогічних працівників, відразу після встановлення гетьманського режиму, опинилися за ґратами. Про це йшла мова на згаданій уже Подільській губернській нараді у справах освіти. Як стверджував Ю.О. Щириця, у серпні 1918 р. у 7 повітах Поділля були заарештовані 14 педагогів (губернський комісар освіти назвав їх «кращим українським учительством»). У Гайсинському повіті кількість ув'язнених у вересні сягала 20 (згодом Ю.О. Щириці вдалося і їх визволити з буцегарні). До списку неблагонадійних лише у одному, Балтському, повіті влада внесла 40 працівників освіти, у результаті чого чимало з них переходувалися, щоб не потрапити до в'язниці²¹. До безпідставно заарештованих потрапили і лектор М.Козоріс, який викладав на учительських курсах історію, і двоє його слухачів²². Про несправедливе переслідування педагогів йшлося, зокрема, у «Меморандумі Подільському губернському старості українського громадянства на Поділлі» у серпні 1918 р. Автори цього протестного документа (В.К. Приходько, Ю.Й. Сіцінський, І.І. Шманкевич, В.А. Сочинський, С.М. Іваницький, М.Река, Герасименко) привертали увагу високого представника гетьмана в регіоні до того, що «українське учительство, яке в свій час жило під страхом насилля та большевизму зліва, тепер підпало під погром і екзекуцію якогось большевизму справа. Звичайні курси українознавства узиваються огнищами якоїсь протидержавної агітації, учителі арештовуються по доносах не провірених, катуються австрійськими командами, місцями переходуються по льохах і т.п.». Крім того, представників подільської інтелігенції дуже непокоїв той факт, що «в Українській державі, де українська мова вважається офіційно державною, небезпечно нею користуватися, бо не тільки посади не дадуть, а ще й під догляд державної варті віддадуть (і можна наразитися на всякі неприємності)»²³.

Не лише така позиція місцевої державної влади негативно позначалася на процесі українізації освітнього життя краю. Був ще один серйозний чинник стримування цієї складної історичної роботи – це несприймання частиною зрусифікованих педагогів самої ідеї української школи і категоричне заперечення та недопущення української мови у навчальний процес. За Ю.О. Щирицею, який був добре обізнаний з таким спротивом, зокрема, у Немирівській гімназії відрито виступав проти викладання української

мови, як навчальної дисципліни, учитель Червінський (він називав українську мову «заборною» і «базарною»), якого підтримував директор цього закладу освіти²⁴. За повідомленням подільського журналу «Село» осені 1918 р., «в більшості середніх шкіл педагогічні Ради стараються замістити сі посади [учителів українознавства. – Авт.] своїми «землячками» і бояться, аби до них не вступив новий учитель – свідомий українець»²⁵. На жаль, закони держави не передбачали відповідного покарання за антиукраїнську діяльність, тож подібних випадків було немало – противники українізації робили відверті заяви і відповідні кроки.

На Всеукраїнському з'їзді губернських і повітових комісарів за участю представників від товариств українських учителів, який відбувся у липні 1918 р. у Києві (тут були і комісари від Подільської губернії), делегати звернули увагу, зокрема, на загалом невтішне становище початкової школи і ухвалили рішення про потребу пришвидшення українізації, зокрема, державних середніх навчальних закладів, визначивши для цього відповідні часові межі, запропонували визначити долю приватних шкіл і зайнятися підвищенням авторитету українського вчителя²⁶.

Для активізації роботи із творення української школи, на що наголошувалося на згаданому всеукраїнському з'їзді, було реорганізовано відділ шкільної освіти Подільської губернської народної управи. Його очолив С.М. Іваницький (мав вищу педагогічну освіту), який тісно співпрацював з В.К. Приходьком. З їх спільної ініціативи було створено підвідділ нижчої початкової школи для з'ясування недоліків і потреб цього типу шкіл, якими опікувалися повітові земські управи. Керувати ним доручили С.О. Козицькому, який мав вищу освіту педагогічного профілю і певний управлінський досвід, посідаючи у недалекому минулому посаду комісара освіти Кам'янецького повіту. Відділ вищих початкових шкіл очолив педагог за фахом, виходець із Чернігівського краю А. Воронець²⁷. Дбаючи про українізацію і середньої ланки освіти, земці у вересні 1918 р. створили у структурі відділу шкільної освіти відповідний підвідділ. Його керівнику доручили сприяти відкриттю українських середніх шкіл, надавати юридичну допомогу та координувати діяльність різних організацій, які обстоювали відкриття таких навчальних закладів²⁸.

Наполеглива організаційна і роз'яснююча робота представників української інтелігенції, зосереджених в керівництві губернського і повітових земств, за підтримки свідомого учительства, яке вирізнялося серед педагогічних працівників і було організоване у Всеукраїнську учительську спілку (наприкінці 1918 р. у подільських осередках ВУС нараховувалося 2479 членів²⁹), дала відчутні результати. Найбільше це стосувалося початкової школи, у якій зосереджувалося найбільше етнічних українців, прихильників національної системи освіти. За повідомленням Ю.О. Щириці, українізація початкових шкіл на Поділлі «мала досить гарні наслідки», але це стосувалося нижчої ланки. Що ж до вищих початкових шкіл, то, за тим же джерелом, реформування їх «довго гальмувалось» (йшлося про пе-

ріод Української Центральної Ради)³⁰. За підрахунками М.Г. Кукурудзяка і М.М. Собчинської, з початком 1918-1919 навчального року в регіоні появилось 50 нових НППШ, що збільшило кількість українізованих закладів цієї ланки до 128³¹. (М.М. Собчинська у іншій праці стверджувала, що у 1918 р. мережу НППШ регіону поповнили 152 (!) церковно-парафіяльні школи³², з чим важко погодитися). Лідерами у цій загальнонаціональній освітній справі вели такі повіти, як Кам'янецький (тільки за участю земства тут упродовж всього 1918 р. українізували 111 НППШ³³) та Вінницький. Навчання в українізованих чотирирічних НППШ відбувалося відповідно до нового навчального плану, розробленим і затвердженим Міністерством освіти й мистецтва. На вивчення рідної мови і письма тут відводили (залежно від класу) від 10 до 12 тижневих годин. У 3-4 класах діти на пропедевтичному рівні знайомилися з історією України (2 тижневих години)³⁴. Утім більшість НППШ і прирівняних до них закладів, яких наприкінці 1918 р. в регіоні нараховувалося 2935³⁵, продовжували чекати на своє реформування. Основною причиною такого невтішного становища був брак відповідних учительських кадрів.

Вищих початкових шкіл, з чотирирічним терміном навчання, в регіоні наприкінці 1918 р. нараховувалося набагато менше – всього 142. З них на початку 1918-1919 навчального року відкрилися, як новостворені, всього 28 (з них 12 – у Вінницькому повіті³⁶). Решта існувала ще з попередніх часів (за земською статистикою, упродовж всього 1918 р. було відкрито 100 ВППШ³⁷). Повністю українізувати ці школи (викладати усі дисципліни українською мовою) було набагато важче, ніж НППШ, оскільки вони мали складніший навчальний план, за яким вивчали аж 17 навчальних дисциплін (у НППШ – всього 8). На українську мову у ВППШ відводили по 4 тижневих години у всіх чотирьох класах³⁸.

Попри труднощі із творенням цих шкіл, у значній кількості населених пунктів вдавалося вчасно відкривати їх, перетворювати ці події у справді святкові, за участю широкої громадськості. Так, у вересні 1918 р. на відкриття ВППШ у Янові і Хмільнику Вінницького повіту прибуло майже все містечкове населення. Голову повітової шкільної ради І.Ю. Озеряньського, який доклав великих зусиль для того, щоб ці населені пункти мали свої українські вищі початкові школи, зустріли хлібом-сіллю. У піднесеному настрої територіальні громади зі своїх скромних коштів виділили на утримання цих закладів по 10 тис. крб.³⁹

Найважче було реформувати російськомовні середні школи, де опір українізації був найсильнішим з боку педагогічних колективів та батьківської громадськості. За офіційною статистикою, наприкінці 1918 р. на Поділлі нараховувалося 83 середні школи⁴⁰, які знаходилися переважно у містах і містечках, де українці не переважали у загальній демографічній структурі. Більшість учителів гімназій не бажали переходити на українську викладову мову, вважаючи її менш цивілізованою, ніж російська. Утім українська громадськість, керуючись потребами національного від-

родження, бажанням надати своїм дітям україномовну освіту, за якою бачили майбутнє, наполягала на українізації старих середніх шкіл.

Не сприймала нових віянь в освітній політиці одна із найдавніших середніх шкіл – Кам'янець-Подільська державна російська чоловіча гімназія, яка влітку 1917 р. була евакуйована із прифронтового міста і певний час перебувала у м. Хорол на Полтавщині. Повернувшись у травні 1918 р. на своє попереднє місце, педагогічний колектив цього закладу отримав від Міністерства освіти Української держави пропозицію розпочати з 1918-1919 навчального року україномовне викладання. Утім педрада не могла визначитися зі своїми можливостями щодо цієї новації, попросту відмовилася її виконувати, хоча восени вона, відповідно до закону, загалом проводячи російськомовне навчання, змушена була запровадити у навчальний процес окремі українознавчі дисципліни (українську мову і літературу, історію та географію України)⁴¹. За О.М. Пащенко, яка у питанні українських середніх шкіл листувалася з відповідним департаментом освітнього відомства, викладачі цієї гімназії, «починаючи від директора, вороже ставилися до акції українізації навчання: дозволяли собі кини, зловіні вибрики, зневаження навіть перед учнями, дітьми українців., твердили, що «никакого українського языка не было, нет и быть не будет»...»⁴².

Щоб започаткувати в адміністративному центрі губернії національну середню освіту для українських дітей, радні місцевої думи на чолі з О.М. Пащенко (українська фракція) вирішили відкрити «свою окрему українську середню школу. Наяти людей озброєних досвідом, знанням, щоб зразу поставити справу на належний рівень», тож направили до столиці свою делегацію, якій доручили заручитися підтримкою центральної державної влади. В результаті такої наполегливості у Міністерстві освіти пішли назустріч кам'янецьким діячам, пообіцявши швидко вирішити юридичний бік справи, і запропонували на посаду директора майбутньої української державної гімназії Є.Козинця, який мав філологічну освіту⁴³. Незабаром до міської думи надійшла міністерська телеграма, яка сповіщала про рішення відкрити у Кам'янці-Подільському державну українську гімназію у складі трьох молодших класів. Місцевій владі, у співпраці з земством і губернським комісаром освіти, пропонували оперативне вирішити питання про розміщення цього закладу⁴⁴. Але якраз з останнім і виникли проблеми. Якщо українська фракція міської думи виступала за розміщення майбутнього закладу в будинку російської чоловічої гімназії, де була належна матеріально-технічна база навчання, то радні, які представляли переважно неукраїнські, більш чисельні кола територіальної громади, не наслідувалися руйнувати освітній заклад, заснований ще у 30-х рр. минулого століття.

У серпні 1918 р. було створено представницьку комісію із заснування Кам'янець-Подільської державної української чоловічої гімназії, яка незабаром взяла орієнтир на змішаний (чоловічо-жіночий) характер навчання. Губернське земство зобов'язалося виділити під цей проект (на біжучі

потреби) 25000 крб. Але щодо 100 тис. крб., необхідних для будівельних робіт для спорудження будинків для гімназії, то це питання відклали. Міська влада вагалася щодо вибору тимчасових приміщень і відведення земельної ділянки для спорудження у майбутньому окремого навчального корпусу та бурси для гімназистів. Згодом дійшли згоди і вирішили розмістити новий заклад у будинку, який орендувала приватна комерційна школа Підгурського, для позмінного навчання (українській школа припала перша зміна)⁴⁵. Такий поворот справи не влаштував українських діячів, які сподівалися на кращий результат (йшлося про об'єднання російської і української гімназій). Але на той час цього завдання не розв'язали через позицію профільного міністерства (це станеться восени 1919 р., за іншої влади). 6 вересня 1918 р. Рада міністрів прийняла постанову про заснування Кам'янець-Подільської державної української гімназії імені С.Руданського і виділення у розпорядження Міністерства освіти й мистецтва 32575 крб. на її утримання⁴⁶. Заклад, який офіційно став першою українською державною середньою школою в губернському центрі Поділля, розпочав роботу лише у третій декаді жовтня через затягування із вирішенням питання про розміщення. Навчання у ньому хлопчиків і дівчаток було дозволено лише на початку листопада того ж року⁴⁷. На той час у місті вже працювала українська приватна гімназія для дорослих з правами для учнів середніх шкіл, яку згодом назвали Першою українською гімназією для дорослих⁴⁸.

Середні школи з українською мовою відкривалися різними структурами («Просвітами», земствами) й в інших населених пунктах краю. Йдеться про Тростянець⁴⁹, Жванець⁵⁰, Ямпіль⁵¹, Меджибіж (одна – чоловіча, інша – жіноча)⁵² та ін. В авангарді цього процесу йшли найбільш активні представники педагогічної інтелігенції, авторитетні громадські діячі. Велике значення для зміцнення української середньої школи в регіоні мало прийняття на державне утримання однієї із двох вінницьких українських гімназій (другої, як її офіційно називали), заснованих місцевою «Просвітою». Щодо першої, то вона теж дочекалася такої події, утім це станеться після повалення гетьманату⁵³.

Поступова українізація зачепила й інші існуючі середні навчальні заклади, наприклад, Кам'янець-Подільську російську приватну жіночу гімназію С.О. Славутинської (за активної участі самої директорки кількість годин, відведених на українознавчі дисципліни, поступалася лише математиці і випереджувала російську та німецькі мови)⁵⁴. Українознавство появилось і у школах різних типів, відкритих національними меншинами, а саме – двох кам'янець-подільських польських гімназіях, кількох єврейських (гайсинській і тепликській) та ін. Цей процес стимулювало переведення низки регіональних громадських національних шкіл на державне утримання⁵⁵. Утім у більшості з них українську мову і літературу не викладали через відсутність відповідно підготовлених педагогічних кадрів.

На темпах українізації навчального процесу негативно позначалося надзвичайно слабе забезпечення шкіл україномовними підручниками і посібниками. До осені 1918 р. видавничий відділ Міністерства освіти і мистецтва видав понад 35 найменувань шкільної літератури. Всього коштом уряду було забезпечено вихід у світ 130 назв книжок для освіти загальним накладом понад 2 млн. примірників⁵⁶. Незначна частка цих видань потрапила і на Поділля, утім вона не могла задовольнити величезної потреби у тій чи іншій мірі українізованих шкіл навіть на мінімальному рівні.

За вирішення цієї проблеми взялися освітні діячі регіону, які працювали в земстві. Влітку Подільська губернська народна управа утворила свій видавничий відділ (штат нараховував 30 працівників), якому було поставлено відповідне завдання. Керувати новою структурою доручили провітрянину В.А.Сочинському. За короткий час з'явилися виробничі потужності у Кам'янці-Подільському (заорендували друкарню колишнього Свято-Троїцького братства, у якій було 180 робочих місць) і у Вінниці (домовлялися з власниками різних приватних друкарень). Утім значно важче було організувати підготовку відповідних авторських робіт для школи. У зв'язку з цим звернулися за допомогою до освітян. У червні управа подільського відділу Всеукраїнської учительської спілки закликала небайдужих педагогів негайно взятися за справу «видання для школи книжок на українській мові»⁵⁷. Незабаром видавничий відділ опублікував навчальні програми для вищих початкових шкіл на 1918-1919 навчальний рік, перевидав «Біблійну історію Нового Завіту» та «Біблійну історію Старого Завіту» професора Є.Семаки для НПШ. Потім з'явилися: український буквар «Ярина» (укладач А.Воронець), «Читанка для школи (перша книжка після букваря)» (видавалася двічі: у Кам'янці-Подільському і у Вінниці), «Читанка для вищих початкових та середніх шкіл» (укладач Ю.Й. Сіцінський), «Поділля: географічно-історичний нарис» (автор – Григоріїв-Наш). В друкарнях Вінниці отримали путівку у шкільний світ такі підручники, як «Наука геометрія для низших класів шкіл середніх» (Е.Савицький), «Початковий підручник французької мови» (С.Русова), Брацлава – «Коротка українська граматики на двох частинах» (М.Добровольський), Нової Ушиці – твори Степана Руданського, включені до освітніх програм. Через повільну роботу українських авторів, взялися перекладати раніш видану шкільну російськомовну літературу. Так, за перекладу С.М.Іваницького з'явилася «Низка оповідань з поля географії: Для читання в школі і дома: Рік навчання 4-й і 5-й». Вінницькі просвітяни переклали і видали частину казок Андерсена⁵⁸. Ці та інші видання можна було замовити і отримати за відповідну платню через центральний книжковий склад, яким завідував М.І.Беляев (колишній директор народних шкіл дореволюційного Поділля)⁵⁹.

Усвідомлюючи, що за короткий час не вдасться забезпечити школу усім комплектом навчальної літератури нового покоління і доведеться певний

час користуватися старими виданнями, С.Іваницький і Ф.Шумлянський екстрено підготували двотомний «Російсько-український словник», який вийшов у Вінниці (його загальний обсяг становив 518 стор.)⁶⁰.

Отже, в добу гетьманату зусиллями подільської інтелігенції вдалося просунути вперед справу із українізації шкільної сфери в регіоні. Переважна більшість нижчих і частина вищих початкових шкіл, у яких працювали тисячі педагогів, ввела до своїх програм і у навчальний процес українознавчі дисципліни, перейшовши на повноцінне загальне україномовне викладання. Ці проблеми давалися взнаки у середніх школах, які існували з давніх часів. Значно простіше вони вирішувалися у десятках тих українських шкіл, які утворювалися як нові юридичні особи (як правило на базі ВПШ) і мали у своєму складі лише перші кілька класів, проте не володіли достатньою матеріально-технічною базою. У національних школах (польських, єврейських) запровадження українознавчих дисциплін утруднювалося у зв'язку з відсутністю педагогів відповідного фаху. Повноцінне існування частково українізованих і повністю українських шкіл в краї стримувало повільне наповнення фонду шкільної навчальної літератури, хоча освітні діячі і авторитетні педагоги робили багато від них залежного, щоб пришвидшити цей процес.

Найбільш активними діячами, які забезпечували результативну українізацію загальноосвітньої школи на Поділлі, були В.К. Приходько, Ю.О. Щириця, О.М. Пащенко, С.М. Іваницький, І.Ю.Озерянський, І.І. Шманкевич, С.О. Козицький, А. Воронець, В.А. Сочинський та багато інших справжніх патріотів України і її національної освіти, яка пробивала собі шлях у майбутнє за надзвичайно складних умов внутрішнього життя країни. Їх освітянський подвиг заслуговує на вшанування сучасниками і подальше наукове дослідження.

Примітки

- ¹ Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 р. / С.Постернак; Всеукр. кооперат. видавн. союз. – К.: Печатня видавн. тов.-ва «Друкаръ», 1920. – 128 с.
- ² Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Д.Дорошенко. – Ужгород, 1930; Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т. II: Українська Гетьманська держава 1918 року. – 424, LXXXVI с.
- ³ Машевський О.П. Українізація освіти в 1918 р. / О.П. Машевський // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 1996. – Вип. 34. – С. 80-86.
- ⁴ Ротар Н.Ю. Питання організації національної вищої освіти в політиці українських національно-демократичних урядів (1917-1920 рр.) / Н.Ю. Ротар // Питання історії України: зб. наук. статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 1997. – Вип. 1. – С. 172-182.
- ⁵ Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.): Монографія / А.М. Боровик. – Чернівці: Чернігівські береги, 2008. – 368 с.

- ⁶ Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: Монографія / Л.Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – С. 103-122.
- ⁷ Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920): Монографія / Д.Ф.Розовик. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2002. – С.7-70.
- ⁸ Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. / Е.М.Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 4. – С. 48-67; Його ж. Вища початкова школа на Поділлі в добу Української революції (1917-1920 рр.) / Е.М.Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 10-25; Його ж. Кам'янець-Подільська середня технічна школа за Гетьманщини (травень-грудень 1918 р.) / Е.Мельник // Освіта, наука і культура: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 32-40.
- ⁹ Антонішен А.П. Розвиток освіти на Поділлі в Українській державі (1918 р) / А.А. Антонішен // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С.174-185.
- ¹⁰ Кравчук О.М. Діяльність владних структур Української держави на Поділлі у національно-освітній сфері (1918 р.) / О.М.Кравчук, Н.Н. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 225-240.
- ¹¹ Алтухова Олена. Освітні процеси на Поділлі за часів Гетьманату / Олена Алтухова // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Укр. держ. наук.-досл. ін-т архів. справи та документ-ва, 1999. – Т. 5. – С. 251-256.
- ¹² Коваль В.В. Участь подільського учительства у державотворчих, політичних і освітніх процесах (1917-1920 рр.) / В.В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8. – С. 23-34.
- ¹³ Дорошенко Д. Зазначена праця. – С. 105.
- ¹⁴ Там само. – С. 339.
- ¹⁵ Див.: Завальнюк О.М. Подільська інтелігенція і українізація загальноосвітньої школи в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / О.М. Завальнюк // Науковий вісник «Межибіж». – 2014. – №1. – С. 149, 150.
- ¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.2201, оп.1, спр.28, арк.14-15.
- ¹⁷ ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.28, арк.27; Кравчук О.М. Зазначена праця. – С. 227-228.
- ¹⁸ Дорошенко Д. Зазначена праця. – С. 340.
- ¹⁹ Слово Подолии. – 1918. – 18 мая.

- ²⁰ ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.458, арк.3; оп.3, спр.39, арк.107; Державний архів Хмельницької обл., ф.р-260, оп.1, спр.38, арк.1-2; Боровик А.М. Зазначена праця. – С. 164.
- ²¹ ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.28, арк.63; ДАХО, ф.р-260, оп.1, спр.2, арк.24-25.
- ²² Кравчук О.М. Зазначена праця. – С. 235.
- ²³ ДАХО, ф.р-1158, оп.1, спр.8, арк.8; «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920): зб. док. і матеріалів / [упоряд., вступна стаття В.Адамського, Б.Крищука]. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. – С.113.
- ²⁴ ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.6, арк.5.
- ²⁵ Село. – Кам'янець-Подільський, 1918, №38-39, с.22.
- ²⁶ ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.14, арк.5-5зв.
- ²⁷ Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади / [упоряд. і автори передмови Ю.Легун, О.Кравчук]. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – Ч. 2. – С. 275, 277; Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) / О.Малюта. – К., 2008. – С. 459.
- ²⁸ Слово Подолии. – 1918. – 8 сент.
- ²⁹ Боровик А.М. Зазначена праця. – С. 201.
- ³⁰ Там само. – С.75, 77.
- ³¹ Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – С. 58.
- ³² Собчинська М.М. Розвиток початкової школи на Поділлі (1917-1920 рр.) / М.М. Собчинська // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 121.
- ³³ Там само. – С. 111.
- ³⁴ Див.: Березівська Л.Д. Зазначена праця. – С. 112.
- ³⁵ ДАХО, ф.р-260, оп.1, спр.2, арк.25зв.
- ³⁶ Ротар Н.Ю. Діяльність Подільського губернського комісаріату з народної освіти (1917-1919) / Н.Ю. Ротар // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – С. 378; Освіта. – 1918. – №18. – С. 13.
- ³⁷ Освіта. – 1919. – №2. – С. 3.
- ³⁸ Див.: Березівська Л.Д. Зазначена праця. – С. 113.
- ³⁹ Слово Подолии. – 1918. – 2 окт.
- ⁴⁰ ДАХО, ф.р-260, оп.1, спр.2, арк.25зв.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.238, арк.24а.
- ⁴² Пащенко О. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пащенко; упоряд., автор передмови В.Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 265.
- ⁴³ Там само. – С. 265-266.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.68, арк.2.
- ⁴⁵ Там само. – С.5, 10-11.

- ⁴⁶ ЦДАВО України, ф.2201, оп.1, спр.414, арк.12.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, ф.2201, оп.2, спр.68, арк.21.
- ⁴⁸ Село. – 1918. – №№44 і 45. – С. 23.
- ⁴⁹ Нова Рада. – 1918. – 1 вересня.
- ⁵⁰ Кравчук О.М. Зазначена праця. – С. 233.
- ⁵¹ Там само; Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади... – С. 53.
- ⁵² Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі... – С. 179.
- ⁵³ «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917-1920): зб. док. і матеріалів. – С. 220, 246.
- ⁵⁴ Див.: Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська жіноча гімназія С.О. Славутинської (1901-1921 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С. 131.
- ⁵⁵ Антонішен А.П. Зазначена праця. – С.179; Нестеренко В.А. Польська та єврейська національна освіта на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр./ В.А.Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 193.
- ⁵⁶ Розовик Д.Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. / Д.Ф. Розовик. – К.: Аквілон-Плюс, 2011. – С. 167-168.
- ⁵⁷ Освіта. – 1918. – №18. – С. 15; Робітнича газета. – 1918. – 20 серпня.
- ⁵⁸ Див.: Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.202-205; Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923): Бібліографічний посібник / [уклад. Т.Р. Соломонова]. – Вінниця, 2006. – С. 210-216.
- ⁵⁹ Приходько В. Зазначена праця. – С. 307-308.
- ⁶⁰ Завальнюк О.М. Зазначена праця. – С. 204.

O. Zavalniuk M. The efforts of Podillya intelligentsia to secondary school ukrainization in times of Hetmanat (May-December 1918). Based on archival and published sources, as well as works of Ukrainian historians, the diversiform activities of Podillya region intelligentsia, aimed at the creation of Ukrainian school through gradual ukrainization of already existing educational institutions on the one hand, and opening new schools with the Ukrainian language learning, county council (zemstvo), «Prosvita» and other organizations on the other, are being investigated.

The process of establishing a new system of general education is being elucidated through analysis of its various parts lower and higher primary and secondary schools, providing them with adequate teaching staff by Ukrainian teachers' summer courses training, arranged by county council agencies and relevant programs of Ministry of education and Art of the Ukrainian state, providing them with accommodation, financial resources, Ukrainian-speaking teaching literature, which was published both on general national (state budget) and local (mainly at the expense of the provincial and district county councils) levels.

The statistics of school network in general and reformed institutions in particular are presented in the given article, which enables to set realistic achievements of ukrainization and open opposition from certain teaching staff of the secondary schools and part of the parent community.

The names of the most active members of Ukrainian intellectuals, who made the greatest efforts to solve the case, are being ascertained.

Key words: Podillya intelligentsia, lower primary school, higher elementary school, high school, curriculum, teachers, Ministry of education and art, Podillya provincial commissioner of education, county council workers, Ukrainian teachers summer courses, ukrainization, Ukrainian literature.

Отримано 05.08.2014 р.

УДК 94(477.43)"1929/1930"(092)

В. Прокопчук

РЕПРЕСІЇ В ДУНАЇВЦЯХ В КОНТЕКСТІ ПРОВАДЖЕННЯ СПРАВИ «СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ»

В. Прокопчук. *Репресії в Дунаївцях в контексті провадження справи «Спілки визволення України».* У статті проаналізована групова кримінальна справа, якою 1929–1930 рр. Кам'янець-Подільський окружний відділ ДПУ намагався сфабрикувати в Дунаївцях осередок «Спілки визволення України» із щонайменше 42 «контрреволюціонерів» – жителів райцентру і навколишніх сіл.

Встановлено, що 25 серпня 1929 року депеушники заарештували групу дунаївчан, знаковими фігурами в ній визначили свідомих українців лікаря Павла Бутовського і священника української автокефальної православної церкви в с. Могилівка (1958 року село об'єднане з м. Дунаївці) Микиту Винарчука, а також активістів Прокопа Давиденка, Семена Буженка, Володимира Гушла, Іллю Афанас'єва. Їх звинуватили в створенні контрреволюційних осередків – Дунаєвецький український хор та Дунаєвецький комітет Українського Червоного Хреста, гуртуванні контрреволюційних сил, намаганні «через автокефальну церкву, Український Червоний Хрест, школи, учителів створити можливості для відродження самостійної України». В результаті колегією ОДПУ УСРР П.П. Бутовський був ув'язнений до концтабору терміном на 5 років, автокефальні священники П.О. Давиденко – на 10, а М.О. Винарчук – на 8 років.

Науковим дослідженням доведено, що ні філії, ні будь – якого іншого осередку «Спілки визволення України» в Дунаївцях не існувало. Спростовано «аргументи» слідчих щодо «контрреволюційної» діяльності хористів, членів Дунаєвецького комітету УЧХ, магазину «Санітарія і гігієна», спрямовані на фабрикацію в Дунаївцях осередку неіснуючої «Спілки визволення України».

Ключові слова: Спілка визволення України, ДПУ, філія, Українська автокефальна православна церква, Український Червоний Хрест, Дунаївці, Могилівка.